

ARAPSKI JEZIK U KULTURNOM IDENTITETU EVROPE

Zehra ALISPAHIĆ

Fakultet islamskih nauka UNSA

zehra.alispahic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Velika islamska osvajanja u sedmom stoljeću otvorila su nove geografske horizonte i na Istok i na Zapad arapskom jeziku kao jeziku vjere i nauke. Od osmog stoljeća arapski jezik je na različite načine i s različitim intenzitetom dio evropskog kulturnog identiteta. Evropa je preko Arapa i arapskog jezika prvi put došla u dodir i upoznala tekovine drevnih naroda. Prevođenje najvažnijih djela s grčkog na arapski jezik kao i dragocjeni i originalni komentari prevodilaca ali i izvorna djela arapskih znanstvenika, u Evropu su donijeli duh naučne misli i istraživanja i kreirali prostor za evropsku renesansu koja je krenula kroz susrete s Arapima u Španiji i Italiji. Osmanlijska osvajanja arapski jezik su donijela i na Balkansko poluostrvo. Procjene govore da danas u svijetu živi oko 436,08 miliona Arapa. Arapi danas žive širom svijeta i njihov broj van arapske regije se procjenjuje na 30 do 50 miliona ljudi. Prema različitim statističkim izvještajima, danas u Evropi živi više od šest miliona Arapa. Statistike se mijenjaju iz dana u dan. Nova geopolitička gibanja u svijetu Evropu na drugačiji način dovode u dodir s arapskim jezikom. Širom Evrope otvaraju se novi centri i odsjeci za izučavanje arapskog jezika. Najstariji živi semitski jezik morao bi, ako se to do sada u oficijelnom smislu nije desilo, dobiti na značaju i u kontekstu očekivanih jezičkih politika Evropske unije o nužnosti izučavanja jezika iz različitih jezičkih porodica u multikulturalnoj Evropi a u kontekstu promoviranja jezičke raznolikosti i interkulturalne komunikacije.

Ključne riječi: arapski jezik, Evropa, preporod, identitet, kultura, multikultura, jezička raznolikost

Uvod

Treći milenij čiji hod i sami svjedočimo često zaokupljaju rasprave o budućnosti jezika i brzini njihovog nestajanja u pojedinim dijelovima svijeta. Prema sajtu *Etnolog* trenutno na svijetu ima 7.097 jezika.¹ Brojne druge stručne procjene i lingvističke analize bilježe da na svijetu ima između 5.000 i 6.000 jezika te da jedan jezik nestaje mjesečno ili čak sedmično, jer je sve manji broj živih govornika pojedinih jezika a njihovo potomstvo se ne zanavlja. Statistike se mijenjaju iz dana u dan. UNESCO-ov atlas ugroženih jezika početkom ovog

stoljeća bilježio je oko 2.500 jezika kojima prijeti izumiranje. Primjera radi, od 1950. do 2000. nestalo je 230 jezika.² Stručnjaci smatraju da velikoj većini od preko 80 procenata sada još živih jezika prijeti gašenje tokom narednih stotinu godina. Samo za 10 do 20 procenata, dakle, za najviše 1.000 jezika, može se reći da su sigurni za duži rok, zahvaljujući posjedovanju dovoljnog broja govornika i/ili odgovarajuće institucionalne zaštite. Bugarski u svojim esejima o jeziku bilježi da su epitet međunarodnih ili svjetskih jezika u različitim razdobljima imali jezici drevnih civilizacija

kao što su akadski, egipatski, sanskrit, aramejski, staroperzijski, starohebrejski, arapski, turski, hindu, grčki, latinski. Od 17. vijeka primat usljed kolonijalizacije, političkog, vojnog i ekonomskog utjecaja dobili su španski, portugalski, francuski, njemački i ruski. Zahvaljujući rasprostranjenosti Britanske imperije u prošlom stoljeću i izrastanju SAD-a u vodeću svjetsku silu nakon Drugog svjetskog rata, engleski jezik dobio je epitet

¹ <https://www.ethnologue.com/world> – posjećeno: 13.06.2021.

² Više vidjeti u izvještajima UNESCO-a i Worldwatch instituta

najraširenijeg međunarodnog jezika koji uživa službeni ili poluslužbeni status u preko 60 država a najzastupljeniji je u svim sferama života. (Bugarski, 2002:93-96)

Vodeći francuski jezikoslovac i predavač na uglednom *Collège de France* Claude Hagège u svojoj knjizi koja istražuje fenomen izumiranja jezika procjenjuje da će kraj ovoga stoljeća preživjeti tek 2.500 jezika. Dijagnosticirajući stanja pojedinih jezika, od kontinenta do kontinenta, autor ove knjige iznosi među ostalima i podatak da “90 procenata jezika na našem planetu govori po prilici 5 procenata svjetskog stanovništva”, te da “većina od 170 država koje možemo smatrati samostalnim (ne ovise politički – ni o jednoj drugoj te predstavljaju zakonit međunarodno priznat entitet) ima za službeni jezik, koji jest ili nije jedini, jedan od sljedećih, koji se i po broju govornika ubrajaju u najrasprostranjenije jezike u svijetu: engleski, francuski, španjolski, arapski, portugalski!” (Hagège, 2000:155-156) Nestanak i umiranje jezika nalik je nestanku pojedinačnih ljudskih identiteta. Uporedimo li to s teškim bolestima, možemo kazati da se taj proces ne može izliječiti ali se može usporiti pozitivnim odnosom prema fenomenu višejezičnosti i razvijanju svijesti o “socijetalnom i individualnom bilingvizmu odnosno multilingvizmu u duhu interkulturalizma i to ne samo u teoriji nego i u svakodnevnoj praksi sve većeg broja ljudi”. (Bugarski, 2002:98-99) Lingvistički stratezi u tom smislu navode primjer *višeslojne jezičke piramide* u kojoj su zastupljeni manjinski jezici, regionalni ili nacionalni jezici, kao i jezici šire međunarodne komunikacije. Pozitivne promjene do 2050. godine išle bi u korist nekoliko jezika poput kineskog, hindu, urdu, španskog i arapskog s obzirom na brzinu širenja, porast broja aktivnih govornika te brojna demografska gibanja. “Ali nema bojazni da bi engleski i dalje ostao najvažniji medij

međunarodne komunikacije a jačanje ovih jezika ostalo bi unutar nacionalnih granica.” (Bugarski, 2002:94)

1. Kako je arapski jezik osvajao svijet!

Arapski jezik je u različitim etapama, kao jedan od jezika drevnih civilizacija i jezik islama i Plemenitog Kur’ana, imao epitet svjetskog jezika. Zvanične statistike govore da je danas prema intenzitetu širenja i broju govornika na ljestvici pet najrasprostranjenijih svjetskih jezika uz engleski, kineski, hindu i španski jezik.³ Jedan je od najstarijih živih jezika i službeni je jezik u 27 zemalja, maternji je jezik za gotovo 500 miliona ljudi a jedna četvrtina svjetske populacije svakodnevno ga primjenjuje u obavljanju vjerskih obreda. U novijoj povijesti, arapski jezik zauzima posebno mjesto na međunarodnoj sceni. Od 18. decembra 1973. godine jedan je od šest službenih jezika OUN-a, a od 2012. godine UNESCO je taj datum uvrstio u službeni UNESCO-ov kalendar te se taj datum širom svijeta obilježava kao Međunarodni dan arapskog jezika.

Arapski jezik se širio postojbinom drevnih bliskoistočnih zajednica koje su davale najranije plodove uma. Nakon što se islam pojavio na prostoru tih zajednica, u susjedstvu moćnih carevina Grka i Perzijanaca, islamizirani narodi su, uz njihovo posredovanje, oživljavali i tradiciju davnih predaka. Pouzdano se zna da je arapski jezik u srednjem vijeku bio jezik prirodnih nauka, a arapska djela i prijevodi grčkih izvora put kojim su za kasnije naraštaje prenesene drevne mudrosti i grčka filozofija. (Kico, 2012:14)

U širokom prikazu muslimanskog doprinosa evropskoj i svjetskoj renesansi i potrebi valjanog pozicioniranja arapskog jezika na Zapadu, Ahmed Essa i Othman Ali ističu “golemi značaj arapskog jezika kao lingvističke osnove islamske civilizacije (...) koji tokom evropskog srednjovjekovlja nije samo bio dominantan u muslimanskom svijetu, već je bio prisutan i u Evropi. Prije nego je potisnut od

strane latinskog, arapski se jezik koristio na evropskim univerzitetima, čak i u Engleskoj.” (Essa, Ali, 2016:21)

Doticaji arapskog jezika s drugim dijelovima svijeta odvijali su se kroz različite društvene i historijske kontekste:

1.1. Širenjem islama

Do 732. godine, samo 100 godina nakon smrti poslanika Muhammeda, na dalekom Zapadu njegovi sljedbenici ne samo da su uspostavili vlast nad Iberijskim poluotokom, nego su osnovali i manja središta pod zapovjedništvom lokalnih emira u južnoj Francuskoj. Tako se već u 8. stoljeću veliko muslimansko carstvo sa svojim vrhovnim upravnim sjedištem u Damasku protezalo od Španije na zapadu do najudaljenijih dijelova Mongolije, te od južne Francuske na sjeveru do Indijskog okeana i Afrike na jugu. (Više vidjeti: Morgan, 2017: 45-46) Ovo su bili i putevi arapskog jezika, svojevrsnog medija Objave i medija islama. Sa Osmanlijama, oficijelno i Balkansko poluostrvo postaje njegovo stanište.

1.2. Kolonijalnim osvajanjima

Nedostatak jeftine radne snage u Evropi nakon Drugog svjetskog rata i njezina obnova nakon ratnih razaranja, ove prostore učinila je privremenim ili stalnim boravištem velikog broja useljenika iz Azije i Afrike. Evropski kolonijalisti u rijekama jeftine radne snage s ovih prostora, na evropsko tlo ponovo dovode arapski jezik. To je bio prvi talas naseljavanja Arapa na Zapad nakon krvavog i nasilnog inkvizicijskog progona iz Endelusa.

1.3. Političkim i ekonomskim migracijama na Zapad

Nova geopolitička stvarnost islamskoga svijeta u drugoj polovici 20. stoljeća i prvim dekadama 21. stoljeća, smjena režima i neuspjeh “arapskoga proljeća”, nezaustavljive rijeke ljudi s područja Azije i Afrike ponovo su usmjerile ka Evropi i Americi. Uz poluprazne ruksake, sa sobom su nosili jedino svoj maternji jezik kao neodvojivi dio identiteta. Arapski jezik u “rijekama ljudi što idu ka Zapadu” sve

³ <https://arabic.rt.com/news/ترتيباللغاتالعالم> – posjećeno: 14.06.2021.

više je napuštao svoje prirodno stanište u trećem talasu i iznova postajao dio evropskog konteksta. Danas kada se mijenja demografska slika Evrope, Evropa bi mogla, bude li za to volje, progovoriti arapskim jezikom! Širom svijeta raste broj centara, instituta i odsjeka na kojima se uči arapski jezik. Uče ga i Evropljani, ali i djeca doseljenika. Procjene govore da danas u svijetu živi oko 436,08 miliona Arapa.⁴ Muslimanske zajednice na prostoru Evrope su heterogene i obuhvataju veći broj etničkih, religijskih i političkih nazora, kao i širok spektar jezika. Ipak, prema istraživanjima *Pew Research Centre* iz 2016. godine procjenjuje se da muslimani predstavljaju 4,9% evropske populacije bez Republike Turske.⁵ Prema tim procjenama na prostoru Evrope živi više od 26 miliona muslimana. Iako ne postoje pouzdana istraživanja i statistike o udjelu Arapa u ovom procentu, smatra se da u Evropi živi približno 6 miliona Arapa koji su u Francuskoj, Italiji, Španiji, Njemačkoj, Holandiji, Velikoj Britaniji, Belgiji, Švedskoj, Danskoj, Norveškoj, Finskoj, Grčkoj ali i u drugim evropskim zemljama, pronašli svoj novi životni prostor. Samo u Francuskoj Arapi koji potječu iz Alžira, Maroka i Tunisa predstavljaju 59% ukupne muslimanske populacije u Francuskoj koja iznosi više od 5,7 miliona muslimana ili 8,8% ukupnog stanovništva Francuske. U današnjoj Španiji na čije se povijesne sekvence fokusira i ovaj rad danas živi 1,1 milion muslimana i oni predstavljaju 2,6% ukupne populacije Španije. Većinsko muslimansko stanovništvo, oko 87%, porijeklom je iz Maroka i Alžira a 42% muslimana u Španiji su španski državljani.⁶

Najstariji živi semitski jezik morao bi dobiti na značaju i u kontekstu očekivanih jezičkih politika Evropske unije o nužnosti izučavanja jezika iz različitih jezičkih porodica u multikulturalnoj Evropi a u kontekstu promoviranja jezičke raznolikosti i interkulturalne komunikacije i dijaloga.⁷ Usljed velikih geopolitičkih gibanja i značajnih demografskih promjena na Zapadu danas je popularno

učiti i znati arapski jezik. Bosna i Hercegovina ima pet stoljeća dugu institucionalnu vezu s arapskim jezikom i islamskim znanostima. Ta dragocjena baština komparativna je prednost ovog podneblja koju dodatno treba njegovati i unapređivati.

2. Važnost arapskog jezika u Evropi srednjeg vijeka

2.1. Pojava arapskog jezika u Evropi

Interes Evropljana za arapskim jezikom intenzivira se još od desetog stoljeća po gregorijanskom kalendaru. Od tog vremena Evropljani su punili svoje bibliotečke riznice svim onim što su napisali i preveli Arapi u oblasti medicine, filozofije, matematike, prirodnih nauka, astrologije, književnosti i jezika. Potom su ta djela prevodili na latinski koji je bio njihov jezik znanosti.

Interes za arapskim jezikom dodatno raste kao rezultat Križarskih ratova (1096–1291) i franačkih osvajanja istočnih teritorija i naroda kada su pokupovali sve istočne rukopise na koje su naišli iako su i oblikom i jezikom bili strani zemljama u koje su ih donijeli. Kao najeklatantniji dokaz takvog ponašanja je francuski kralj Luj IX (1226–1270) koji je po povratku iz krstaškog rata sa sobom donio kompletne arapske i koptske rukopise iz grada Dimijata i njima ukrasio riznice i biblioteke svoga dvora. Slijedili su ga i drugi franački vladari, moćnici i hodočasnici koji su kralja pratili tokom posjete svetim mjestima. (De Tarazi, 2013)

2.2. Prevođenje i učenje arapskog jezika u Evropi

Zbog velikog broja ljudi koji su govorili arapskim jezikom u Endelusu ali i na Siciliji u srednjem vijeku, kao

i zbog velike popularnosti islamskih filozofa i ljekara poput Ibn Rušda, Ibn Sine, Al-Zahrawija, Al-Farabija, Al-Razija i mnogih drugih, arapski jezik se širio i bio popularan i među naučnicima. Filozofija i medicina spomenutih naučnika aktivno se izučavala na univerzitetima širom Evrope sve do 1650. godine. U jednoj školi u Monpeljeu pronađen je i prvi pokušaj prijevoda Kur'ana na latinski jezik koji je uradio izvjesni Dominiko Sicilijanac. Također, Robert iz Chestera, Englez koji je živio u Španiji i bio nadbiskup Pamplone, načinio je prvi prijevod Kur'ana na latinski jezik. (Essa. Ali, 2016: 274) Druga polovina 12. i prva polovina 13. stoljeća predstavlja period s najvećim brojem prijevoda. Gerard iz Kremone sâm je preveo više od sedamdeset djela s arapskog na latinski među kojima i Ibn Sinin *Kānun*, najveće djelo iz medicine u islamskoj civilizaciji. (2016:275)

Godine 1130. u Toledu je osnovan Fakultet za prevođenje knjiga sa arapskog jezika na latinski pod pokroviteljstvom biskupa Rejmonda. Započelo je prevođenje djela Ibn Sine, Al-Razija i Al-Zahrawija na latinski jezik. Petnaesti vijek Španija je dočekala sa čak šesnaest univerziteta. Kordoba je sa svojom bogatom bibliotečkom riznicom bila predmet divljenja Evropljana koji su je posjećivali. Na Univerzitetu u Sevilji intenzivno su se držala predavanja i učio arapski jezik. Ni Italija nije bila izuzetak. U jedanaestom stoljeću osnovan je Univerzitet u Salernu na kojem se izučavala islamska misao puna dva stoljeća. Potom univerziteti u Parmu, Monpeljeu, a onda u Parizu, Bolonji, Oksfordu, Padovi itd. Na svim ovim univerzitetima su se izučavale islamske znanosti. (De Tarazi, 2013:10)

factsheets/hr/sheet/142/jezicna-politika – posjećeno: 26. 8. 2021. <https://www.mercator-research.eu/en/> – posjećeno: 26.8.2021., Jandt, F.E. (2010) *An introduction to intercultural communication: Identities in a global community*. SAGE Publications, Ltd. Los Angeles, London, New Dwlhi, Singapur, Washington.

⁴ Usp. <https://www.statista.com/statistics/806106/total-population-arab-league/> – posjećeno: 20.8.2021.

⁵ Usp. Pew Research Center, *Europe's Growing Muslim Population* (Washington D.C.: Pew Research Center, 2017), str. 4.

⁶ Ibid, 625.

⁷ Usp. <https://www.europarl.europa.eu/>

Ovakav znanstveni milje trasirao je put evropskoj renesansi koji je Evropa kapitalizirala na najbolji mogući način. Treba kazati i to da je i nakon slabljenja arapske vlasti na pojedinim područjima poput Sicilije, arapski jezik i dalje bio popularan i širio se. Tako je sicilijanski kralj Roger II, veliki zaljubljenik u arapsku kulturu, dozvoljavao Arapima na njegovom dvoru da obavljaju svoje vjerske obrede, štampao je novac na kojem je ispisano i Muhammedovo i Mojsijevo ime. Kraj muslimanske vladavine nije značio i kraj islamske civilizacije na ovom ostrvu, mišljenja su neki istraživači, jer je Sicilija pod vlašću Rogera II, njegovog prethodnika Rogera I i nasljednika Frederica II i dalje bila islamska a zvanični jezici su bili latinski, grčki i arapski. (Essa. Ali, 2016:55)

2.3. Papinska podrška arapskom jeziku

Slijedeći evropske vladare, i rimske pape su radile na promociji i podršci arapskom jeziku u sferi njegovog učenja i širenja. Motivi su, dakako, bili različiti. “Među njima se posebno isticao papa Silvester II (999–1003) koji se još kao svećenik pod imenom Gerbert uputio u Endelus u potrazi za znanjem i proučavanjem matematike, fizike i arapskog jezika. Završio je škole u Sevilji i Kordobi. Vrativši se u Rim isticao se među svojim vršnjacima uzvišenim svojstvima i stečenim znanjem.” (De Tarazi, 2013:14, Essa. Ali, 2016:273) Isti trend nastavile su pape u dvanaestom, trinaestom i četrnaestom stoljeću stvarajući pozitivan ambijent za učenje i pisanje na arapskom jeziku, kako u Rimu tako i u Parizu. Uz to, papa Leon X je 1514. godine otvorio prvu arapsku štampariju u Rimu. U stoljećima koja su uslijedila rimske pape su slale brojne naučne ekspedicije na

Istok sa zadatkom da kupe što je moguće veći broj arapskih rukopisa koji su bili uvod u priču o utemeljenju čuvene *Vatikanske biblioteke* i njezinom bogatstvu. Ekspedicije su donosile rukopise s Dalekog istoka, Perzije, Indije, iz Sirije, Libana, Palestine, Egipta, Iraka. Papinski misionari i ambasadori obilazili su brojne gradove na Istoku i Zapadu kupujući rijetke rukopise i plaćajući njihovu težinu i u zlatu. Isti put u slanju ekspedicija te prikupljanju i kupovini rijetkih rukopisa slijedili su francuski i britanski vladari u potonjim vijekovima, o čemu danas zorno svjedoče *Nacionalna biblioteka u Parizu*, koja je jedna od najvećih i najvažnijih biblioteka u svijetu po svojim rijetkim knjigama i raritetnim istočnjačkim rukopisima i *Britanska biblioteka* osnovana 1853. godine, čije se rukopisne zbirke broje na hiljade i koja nakon kairskih biblioteka sadrži najdivnije, najstarije i najskuplje kaligrafske zbirke. (De Tarazi, 2013:23-27)

3. Izgon muslimana i arapskog jezika iz Endelusa

3.1. Arapski jezik u “egzistencijalnom podzemlju” Endelusa

Evropske historijske čitanke, osim u rijetkim i pojedinačnim slučajevima, nikad nisu pravilno valorizirale stoljetno prisustvo muslimana u Evropi, posebice u Španiji kao “bлагослов a njihov izgon i izgon španskih Jevreja kao nenadoknativu kulturno-civilizacijsku štetu i gubitak.” (Hafizović, 2018:90) Imajući u vidu političku, kulturnu, ekonomsku, znanstvenu, vojnu i svaku drugu nadmoć *Moriscosa*⁸ kao i utjecaj *Maranosa*⁹ koji su bili i ostali neponovljiv primjer suživota i fantastičnog doprinosa evropskom kulturnom i civilizacijskom stablu, Rešid Hafizović u knjizi *Islam u kulturnom identitetu Europe* referirajući se na rad Luce Lopez Baralte o islamu u španskom literarnom stvaralaštvu se pita “da li je Španija nakon Reconquiste, nakon

pogromaškog nasrtaja kršćanskih vojski i Inkvizicije na, u Europi, dotad neviđenu ljepotu muslimanskog kraljevstva – halifeta u Španiji, učinila dovoljno kako bi u porodici suvremenih evropskih država i nacionalnih zajednica, prestala biti smatrana “drukčijom” od ostatka Europe?” (2018:90) Muslimani koji su nakon inkvizicijskih progona ostali živjeti u Španiji nasilno su pokršteni. Od trenutka prisilnog pokrštavanja svi muslimani, s obzirom na to da su makar formalno postali članovi Crkve ili “novi kršćani”, postali su legitimni predmet zanimanja Inkvizicije. Da bi to u stvarnosti izbjegli, moriskosi su velikim svotama novca decenijama kupovali izuzeće od inkvizicijske jurisdikcije. (Harvey, 2005:45-47)

Na kraju procesa prisilnog pokrštavanja, nakon 1526. god. više nije bilo javnog ispoljavanja islama na Iberijskom poluotoku. Ezani su konačno utihnuli nakon osamsto i petnaest godina. (...) Nije moguće reći koliki procenat muslimana je istinski prihvatio kršćanstvo, ali je izvjesno da crkvene i vladine mjere ni izbliza nisu davale očekivane rezultate. Uprkos čitavom nizu mjera, većina moriscosa su ostali kriptomuslimani do druge polovine 16. st. kada su vlasti počele razmatrati opciju progona. Štaviše, pouzdano znamo da su ti muslimani čuvali knjige na arapskom jeziku te da su sami koristili arapski sve do 1608. god uprkos činjenici da su i samo zbog toga došli na udar Inkvizicije, a potom završili u zatvorima ili kao robovi na galijama. (Alibašić, 2011:497)

Gubljenje arapskog jezika koji je bio *koine* svih stanovnika muslimanske Španije: muslimana (Moriskosa), kršćana (Mozaraba) ili prevjerenih kršćana, Jevreja (Maranosa) i drugih na kojem su svoju najdragocjeniju baštinu pohranjivali najuljudeniji umovi među tamošnjim muslimanima i nemuslimanima, značilo je izmicanje kamen temeljca vlastitom kulturnom identitetu, početak nestajanja

⁸ Specifično ime za bivše muslimane koji su ostali na teritorijama koje su muslimani izgubili. Naziv za muslimane je bio muri (Moors).

⁹ Špansko ime za Jevreje.

onog duhovnog, kulturnog “unutarnjeg” književnog kraljevstva koje je davalo snagu, duhovnu aromu, puninu bitka onom zemljovidnom muslimanskom kraljevstvu koje je sada živjelo samo u uspomeni onih koji su ga još pamtili. (Arenal, 1975:103)

Godinama nakon toga pokršteni muslimani morali su dokazivati kako su zaboravili arapsko pismo. I, kako navodi Hafizović, zaborav arapskog pisma vodio je zaboravu arapskog jezika, a ovaj u zaborav *svetoga jezika* muslimana, zaborav objavljenog teksta, zaborav izvora vjere, zaborav religijske kulture i, najzad, zaborav sopstvene tradicije mišljenja. (Hafizović, 2018:95) Kastilijanski jezik je trebao zauzeti mjesto nasilno potisnutom arapskom jeziku. To je bio dodatni poticaj Moriskosima da u ambijentu, kako navodi Hafizović, “egzistencijalnog podzemlja” prevedu i u dubokoj tajnosti objave gramatiku arapskog jezika poznatu pod imenom *Ġurrūmiyya* ili *Al-Muqaddima al-Ġurrūmiyya – Kitāb al-Ġurrūmi* autora Abdullaha b. Muḥammada b. Dāwūda al-Šinhāġija poznatog pod imenom Ibn al-Ġurrūm, porijeklom iz Fesa (1273–1339).¹⁰ Upravo ova gramatika bila je ključna i produžila je mogućnost učenja i prakticiranja arapskog jezika među španskim kriptomuslimanima, a zahvaljujući njoj njihovi kasniji potomci su učili arapski jezik na prostorima Španije.

3.2. Reafirmirati poziciju arapskog jezika u Evropi

Kratke natuknice koje smo iznijeli u ovome poglavlju referirajući se na knjigu Rešida Hafizovića samo su dio relevantne argumentacije da se Evropa ne može i ne smije predstavljati kao isključivo kršćanski kontinent te da kontinuirana priča o ujedinjujućoj Evropi mora imati

u vidu “religijske, kulturne i civilizacijske vrijednosti svih onih koji su doprinosili europskim vrijednostima, ponajprije muslimana i Jevreja koji su živjeli i stvarali unutar muslimanskog Endelusa gotovo cijeli jedan milenij”. Jer, kako ističe Ferid Muhić u brojnoj argumentaciji o *islamskom identitetu Evrope*, društveni univerzum Endelusa bio je u principu zasnovan na temeljima multikulturalizma koji je predstavljao direktnu suprotnost radikalnom monokulturnom konceptu tipičnog kršćanskog modela društvene organizacije i utoliko je predstavljalo potpunu novinu za dotadašnju evropsku tradiciju, baziranu na rigidnom religijskom ekskluzivizmu. (...) Od samog početka, Endelus je predstavljao organsku zajednicu svih triju velikih kultura: islamske, kršćanske i jevrejske. (Više vidjeti: Muhić, 2014: 243–244) Mnogi su nemuslimani prihvatili muslimanska imena, muslimansku odjeću i običaje; osim toga, javno i privatno koristili su se arapskim jezikom. (...) Rani kralj Aragona Pedro I (1094–1104) znao je pisati samo arapskim pismom, a mnogi su kršćani koristili arapsko pismo kada su pisali na latinskom jeziku. Da bi se više čitala, i Biblija je prevedena na arapski jezik. (Essa. Ali, 2016: 273) U tom kontekstu arapski jezik kao neodvojivi dio svih spomenutih vrijednosti na evropskom tlu ima kontinuitet svoga prisustva, učenja, korištenja i proučavanja. Imajući u vidu poziciju, kontinuitet i značaj Endelusa koji je bio uvertira za evropsku renesansu i njezin potonji rast i razvoj¹¹ moglo bi se kazati da je Evropa u *zlatnom dobu Endelusa* govorila arapskim jezikom! Najstarije katedre za izučavanje arapskog jezika već bilježe petstoljetnu tradiciju rada.

Sva argumentacija koju smo ponudili u ovom kratkom osvrtu upućuje na to da “arapski jezik ima svoj

legitimitet u Evropi, te da se ne može posmatrati kao nešto tuđe, strano i nepoznato. (...) U multikulturalnoj i multilingvalnoj Evropi, orijentalni jezici, s posebnim akcentom na arapski jezik, i posmatrani u okviru nezaustavljivih migracija Arapa u evropski prostor, ostaju najozbiljnije testno područje evropskih napora u uspostavi interkulturalnih dijaloga.” (Softić, 2017:50–55)

Zaključak

Valjanom valorizacijom mjesta i uloge arapskog jezika u obrazovnom, odgojnom, kulturnom, političkom, ekonomskom i vjerskom životu evropske svakodnevnice snaži se evropski kulturni identitet čiji bi se korijeni morali vezivati i za blistavu prošlost Endelusa ali i aktuelno prisustvo baštinka arapskog jezika u svim dijelovima Evrope. Statistike ukazuju kako se iz dana u dan mijenja demografska slika Evrope u korist manjinskih zajednica među kojima muslimanske, a napose arapske, često predstavljaju većinske zajednice.

Iako ne postoje pouzdana istraživanja i statistike o udjelu Arapa među 4,9% muslimanske populacije u Evropi, smatra se da u Evropi živi približno 6 miliona Arapa koji su u Francuskoj, Italiji, Španiji, Njemačkoj, Holandiji, Velikoj Britaniji, Belgiji, Švedskoj, Danskoj, Norveškoj, Finskoj i Grčkoj pronašli svoj novi životni prostor. U vremenu koje je pred nama arapski jezik u multikulturalnoj i multilingvalnoj Evropi, čiji islamski identitet potvrđuju brojne studije, morao bi imati dostojno pozicioniranje a Evropa bi ga kroz svoj institucionalni obrazovni sistem trebala razumjeti kao jednu od stoljetnih komparativnih prednosti na putu njegovanja ideja multikulturalnosti, multireligioznosti, multijezičnosti i zajedničkog života zasnovanog na miru i razumijevanju.

¹⁰ Djelo je i kod nas korišteno kao udžbenik arapskog jezika u medresama. Najstariji sačuvani prepis kod nas nastao je u Karadoz-begovoj medresi u Mostaru

1035/1625. godine. Više vidjeti: Ždravlović, Muhamed (1988). *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. II. Sarajevo: Svjetlost. str. 48.

¹¹ Više vidjeti: Grupa autora (1999). *Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu*. prev. Grupa prevodilaca. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.

Literatura

- Alibašić, Ahmet (2011). "Sto dvadeset godina samoće: Muslimani Endelusa 1492.–1614. godine", *Zbornik radova* g. XXX, 15. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Arenal-Garcia, Mercedes (1975). *Los Moriscos*. Madrid. Edicion Nacional.
- De Tarazi, Philippe (2013). *Al-luġa al-‘arabiyya fi ‘Urūbā*. al-Kāhira: Mu‘assasa Handawī li al-ta‘līm wa taqāfa.
- Essa, Ahmed. Ali, Othman (2016). *Studije o islamskoj civilizaciji – Muslimanski doprinos renesansi*. prev. Munir Drkić. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Grupa autora (1999). *Arapsko-islamski uticaj na evropsku renesansu*. prev. Grupa prevodilaca. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Hafizović, Rešid (2018). *Islam u kulturnom identitetu Evrope*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- Hagège, Claude (2000). *Zaustaviti umiranje jezika*, prev. Ivana Franić, Zagreb: Disput.
- Harvey, Leonard Patrick (2005). *Muslims in Spain 1500 to 1614*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hiti, Filip (1967). *Istorija Arapa*. prev. s engleskog: P. Pejčinović. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Jandt, F.E. (2010). *An introduction to intercultural communication: Identities in a global community*. SAGE Publications, Ltd. Los Angeles, London, New Delhi, Singapur, Washington.
- Kico, Mehmed (2012). *Arapski jezik u prevodenju između Istoka i Zapada*. Sarajevo: El-Kalem. Mulasadra.
- Morgan, Michael Hamilton, (2017). *Izgubljena historija – Trajno naslijeđe muslimanskih naučnika, mislilaca i umjetnika*. prev. s engleskog: Edin Mezit. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Muhić, Ferid (2014). *Islamski identitet Evrope*, Sarajevo: Centar za napredne studije, Logos-A: Skopje.
- Muslimanski svijet – populacija i religioznost* (2013). Priredili Mulović Azra i Karčić Fikret. Sarajevo, Istanbul: Centar za napredne studije, Centar za civilizaciju Balkana – BALMED.
- Silajdžić, Adnan (2003). *Islam u otkriću kršćanske Evrope – Povijest međureligijskog dijaloga*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Softić, Mejra (2017). *Ogledi u jeziku*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Yearbook of Muslims in Europe, Volume 12, Brill, Leiden, Boston, 2019.
- Ždralović, Muhamed (1988). *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. II. Sarajevo: Svjetlost.

الموجز

اللغة العربية في الهوية الثقافية الأوروبية

زهرة عليسباھيتش

إن الفتوحات الإسلامية في القرن السابع فتحت آفاقاً جغرافية جديدة أمام اللغة العربية، باعتبارها لغة الدين والمعرفة، نحو المشرق ونحو المغرب. منذ القرن الثامن واللغة العربية جزء من الهوية الثقافية الأوروبية، مع تباين في الكيفية والكثافة. إن أول لقاء لأوروبا مع منجزات الشعوب القديمة كان بفضل العرب واللغة العربية. وإن ترجمة أبرز المؤلفات من اليونانية إلى العربية، وشروح المترجمين القيمة والأصلية، ومؤلفات العلماء العرب، جلبت إلى أوروبا روح الفكر والبحث العلمي، وأوجدت الفضاء للنهضة الأوروبية التي انطلقت عبر اللقاءات مع العرب في كل من إسبانيا وإيطاليا. ومع الفتوحات العثمانية وصلت اللغة العربية إلى شبه جزيرة البلقان. وقد أدت التحركات الجيوسياسية الجديدة إلى احتكاك أوروبا باللغة العربية بطريقة مختلفة، إذ يعيش في أوروبا اليوم أكثر من خمسة ملايين عربي، كما أن البيانات الإحصائية تتغير من يوم لآخر. وتشهد أوروبا في جميع أرجائها تأسيس مراكز وأقسام جديدة لدراسة اللغة العربية. كان لا بد لأقدم اللغات السامية وإن كان هذا لم يحدث رسمياً حتى الآن أن تكتسب أهميتها أيضاً في سياق السياسات اللغوية المتوقعة للاتحاد الأوروبي حول ضرورة تعلم اللغات من شتى الأسر اللغوية داخل أوروبا المتعددة الثقافات، وفي سياق تعزيز التنوع اللغوي والتواصل بين الثقافات.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، أوروبا، النهضة، الهوية، التعددية الثقافية، التنوع اللغوي.

Summary

ARABIC LANGUAGE IN CULTURAL IDENTITY OF EUROPE

Zehra Alispahić

Great Islamic conquests of the seventh century opened up new horizons towards the East as well as towards the West for the Arabic language, as language of faith and science. Ever since the eighth century, Arabic language is in different ways and with varied levels of intensity, part of the European cultural identity. It was through Arabs and the Arabic language that Europe came in to contact with and was introduced to the heritage of ancient civilisations. Translations of major works from Greek to Arabic language as well as the other valuable and genuine commentaries by the translators, but also the original works written by the Arabic scientists have brought to Europe the spirit of scientific thought and research and created the space for European Renaissance which began with the meeting with the Arabs in Italy and Spain. Ottoman's conquests brought the Arabic language to the Balkan Peninsula as well. It is estimated that there is 436.08 million Arabs in the world today. Arabs today live all around the world and the number of Arabs living outside the Arabic region is estimated 30 to 50 million. According to various statistical reports there are over 6 million Arabs living in Europe today. Statistics are changing on daily bases. The new geo-political trends in the world are, in various ways, bringing Europe in contact with Arabic language. New centres and departments for studies of Arabic language are being opened throughout Europe. The oldest surviving Semitic language should, although it is not officially yet, be recognised in the context of expected linguistic policies of European Union regarding the necessity of studying the languages of various language families within multicultural Europe and also in context of promoting differences and multicultural communications.

Key words: Arabic language, Europe, revival, identity, culture, multicultural, language diversity